

УДК 911.3

ІЩУК С.І., ГЛАДКИЙ О.В.

**МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ
МОДУЛЬНИХ ВИРОБНИЦТВ ПРОМИСЛОВИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ**

Промисловий комплекс України переживає процеси глибокої структурної трансформації та формування ринкового середовища, що розвивається на засадах підприємницької ініціативи, комерційної ефективності виробництва та розширеного доступу до різноманітних економічних ресурсів. Його характерними особливостями стає пріоритетний розвиток малого і середнього бізнесу, що визначаються високими показниками рентабельності і продуктивності праці. Тенденції подрібнення і диверсифікації промислових підприємств притаманні переважній більшості високоіндустріальних країн світу. Модульні виробництва сприяють широкому впровадженню високих технологій, скороченню частки низькоінноваційних видів діяльності та активізації переходу до

постіндустріального етапу розвитку. В Україні малі і середні виробництва концентруються навколо великих промислових міст, використовуючи економічні переваги від агломераційного ефекту. Їх розвиток виступає однією з передумов формування модульності промислового комплексу агломераційних утворень, постіндустріальних трансформацій їх господарства, активізації науково-інноваційної діяльності. Дослідження особливостей малого підприємництва в межах промислово-агломераційних утворень України в наш час набуває особливої актуальності.

Вивченню характеру розвитку малих і середніх промислових підприємств присвячено праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них особливої уваги заслуговують роботи Г.П. Підгрушного, В.І. Захарченка тощо. За кордоном особливості формування модульних виробництв в межах агломераційних утворень досліджували Д. Харвей (Davis Harvey), П. Гатгет (Paul Hugget), М. Фуджіта та Ж.-Ф. Тісс (Masahisa Fujita та Jacques-Francois Thisse), В. Гендерсон (V. Henderson). Серед зарубіжних вчених також слід виділити прихильників постфордистської концепції, які обґрунтували економічну ефективність функціонування модульних виробництв, їх вплив на постіндустріальні процеси. Це В. Ільїн, Ф. Уэбстер (Webster F.), Б. Джессоп (Jessop Bob), А. Амін (Amin A.), Р. Бойлер (Boyler R.), А. Тікел (Tikel A.), Дж. Пек (Pek G.) та ін. Однак, до цього часу комплексне дослідження малих промислових підприємств промислово-агломераційних утворень України і перспектив їх трансформації у модульні виробництва не проводилось.

Саме тому, об'єктом даного дослідження є малі підприємства окремих регіонів і промислово-агломераційних утворень України, а предметом – особливості їх розвитку і трансформації в модульні виробництва при переході до постіндустріальної моделі розвитку. Метою даного дослідження є регіональний аналіз розвитку малих промислових підприємств України як передумови формування модульних виробництв промислових агломерацій, а завданнями – встановлення сутності і характерних рис модульних виробництв, особливостей їх розвитку в межах агломераційних утворень, регіональний аналіз системи малих промислових підприємств України та окреслення шляхів формування на їх основі модульних виробництв.

Модульні виробництва сформувались у високорозвинених країнах світу які стали на шлях постіндустріалізації. На відміну від промислових підприємств середини-кінця ХХ ст., які активно використовували для мінімізації витрат та максимізації прибутку ефект масштабу виробництва, раціоналізацію виробничо-технологічних зв'язків, стандартизацію і конвеєризацію технологічних процесів модульні підприємства визначаються незначними абсолютними показниками своєї діяльності (малим, дрібнотоварним укладом господарювання, невеликою чисельністю виробничого персоналу) при надвисоких індексах рентабельності і продуктивності праці [4, 7]. Це стає можливим завдяки впливу цілого ряду новітніх факторів, притаманних інформаційному суспільству:

1) високій „гнучкості” модульних виробництв, їх здатності пристосовуватись до сучасних змін ринкової кон'юнктури, смаків і уподобань споживачів, новинок науково-технічного прогресу;

2) високому рівню спеціалізації модульного виробництва, яке орієнтовано переважно на глибокосегментовані ринки інноваційної продукції і одночасно виступає активним суб'єктом міжнародного ринку товарів та послуг;

3) підвищеній продуктивності праці, за якої колектив підприємства складається з невеликої кількості високопрофесійних всесторонньо кваліфікованих фахівців (50-100 чол.), які працюють чітко і взаємоузгоджено;

4) невеликій площі території підприємства, завдяки чому істотно зменшуються витрати на земельну ренту, що особливо актуально в середовищі великих міст і агломерацій;

5) скороченню витрат на інженерну підготовку території, систему комунікацій і зв'язку, виробничу інфраструктуру;

6) зростанню процесів автоматизації і комп'ютеризації виробництва, його переважній орієнтації на розробку і впровадження інноваційних технологій, оптимізацію і переоснащення вже існуючих технологічних процесів і ліній;

7) легкості системи управління підприємством, яка складається з невеликої кількості працівників, що більш пристосовані до сприйняття інновацій, нових проектних рішень, здатні швидко переорієнтуватися на виробництво нової продукції, яка на поточний момент виступає конкурентноздатною на світовому ринку.

Основні переваги модульного виробництва були чітко сформульовані та обґрунтовані в рамках постфордистської концепції [4]. Вони полягають, по-перше, у переорієнтації промислових підприємств з традиційних факторів виробництва (природних ресурсів і робочої сили) на новітні чинники господарювання - ресурси уречевленого капіталу та інформації, зокрема на інноваційне устаткування і обладнання, впровадження нових винаходів та випуск високотехнологічної продукції, широке застосування комерційних інформаційних ресурсів внутрідержавного і міжнародного рівня тощо. В результаті цього, зростає інтенсивність праці при зменшенні чисельності виробничого персоналу.

По-друге, для модульних виробництв характерна тенденція до вертикальної дезінтеграції, тобто до переважного розвитку виробничих зв'язків (як правило, екстериторіальних) із сторонніми підприємствами інших галузей господарства. Це стає можливим завдяки всебічній комп'ютеризації виробничого процесу та розвитку інформаційної інфраструктури, яка забезпечує контроль і координацію діяльності модульних виробництв на ринку. На думку Д. Харвея, розвиток модульності пов'язаний із „компресією простору-часу”, за якої просторова локалізація підприємства перестає відігравати головне значення на макрорівні і справляє вирішальну роль на мікрорівні, оскільки таке виробництво має знаходитись в середовищі потужних інформаційних потоків і комунікацій [6].

По-третє, модульні виробництва характеризуються гнучкістю, що проявляється в трьох аспектах: 1) гнучкість найманих працівників, які здатні пристосовуватись і змінювати/вдосконалювати свою кваліфікацію в нових умовах; 2) гнучкість виробництва завдяки відмові від серійності і масовості, наближеності до споживача, пристосованості до особливостей його споживання, мінімізації затрат на транспортування, складання і зберігання продукції; 3) гнучкість споживання, яка надає можливість випускати більш різноманітну продукцію і виконувати короткотермінові ексклюзивні замовлення.

Результатом окреслених тенденцій являється розвиток і поширення в світі невеликих виробництв, об'єднаних, завдяки інформаційним технологіям, у більш крупні компанії і навіть у ТНК. Такі підприємства розвиваються в середовищі підвищеної контактності і комунікативності, наближеності до споживачів, ліній транспорту і зв'язку, комерційної активності, доступу до ринків

висококваліфікованої робочої сили тощо. Ці передумови найбільш повно і ефективно поєднуються в межах великих міст і промислових агломерацій. Саме в цих точках простору досягається оптимальний для функціонування модульних виробництв набір факторів, що має вирішальне значення для розвитку промислового комплексу країни в цілому.

Зазначені вище процеси стають все більш актуальними і для України, яка взяла курс на ринкові трансформації господарства і євроінтеграцію. Наша держава володіє достатніми науковими та інтелектуальними ресурсами, вагомими досягненнями на міжнародній арені у сфері електроніки та електротехніки, літакобудування і космічної галузі, необхідними для активізації процесів створення модульних виробництв. Однак, однією з основних передумов реалізації цих задумів є розвиток підприємництва і комерційної діяльності у промисловості, особливо в рамках малих і середніх підприємств [3].

На сьогоднішній момент, в Україні нараховується майже 42 тис. малих підприємств, задіяних у промисловій діяльності. Переважно, вони сконцентровані навколо великих міст та промислових агломерацій. Так, на м. Київ припадає 15% від всіх малих промислових підприємств України, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Львівська області утримують по 6-8%, Одеська і Київська, а також Республіка Крим – по 4% кожна (рис. 1). Така зосередженість малих підприємств обумовлена переважно дією специфічного агломераційного ефекту цих територій. Його основними складовими частинами виступає наявність споживача та ринку кваліфікованих кадрів, близькість до масових комунікацій та осередків комерційної активності, низька земельна рента, інтенсивний характер підприємництва, розвиток міжнародних зв'язків.

Проте, у розрахунку на душу населення, в характері розміщення малих підприємств спостерігаються деякі зміни. Так, перші місця за їх кількістю на 10 тис. чол. серед агломерованих територій займають столична область і м. Київ, а також Харківщина і Львівщина (10-18,5 од. на 10 тис. чол.). Як показали попередні дослідження, саме ці агломеровані території характеризуються значним розвитком ринкових сил, підприємництва і комерціалізації виробництва (в меншій мірі Львівська область, де ринкові механізми перебувають на стадії активного формування). В них формується висококонкурентне середовище, яке посилює агломераційний ефект і підвищує прибутковість окремих промислових підприємств. В інших регіонах високі відносні показники розвитку малого промислового виробництва характерні для Житомирської і Миколаївської областей, а також для Івано-Франківщини, Республіки Крим, Чернівецької області та ін. Проте, в цих областях це пов'язано із незначною чисельністю населення при загальному підвищеному рівні розвитку ринкових механізмів господарювання на прикордонних (приморських) територіях.

Інші агломеровані регіони України (Донецька, Дніпропетровська, Одеська області) характеризуються низькими відносними показниками розвитку малого підприємництва. Ринкові перетворення в них гальмуються через структурні галузеві диспропорції. Так, на сході нашої держави, через переважання спеціалізації на продукції металургійного і гірничодобувного комплексів, розвиваються малі підприємства з обслуговування і доповнення основних галузей виробництва. Ці регіони характеризуються однією з найвищих в Україні часткою малих підприємств металургійного і металообробного профілю (відразу після Київської, Закарпатської

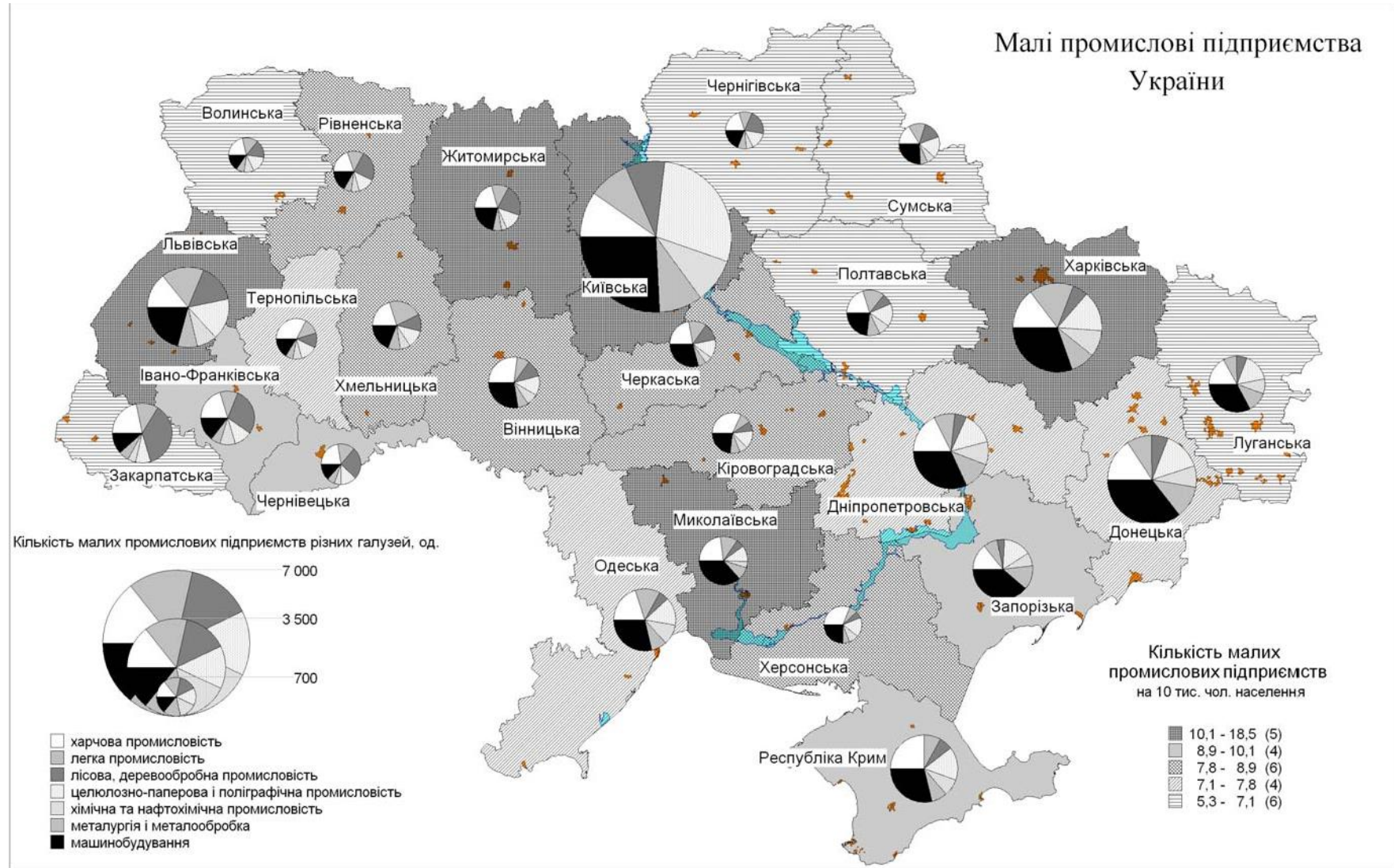

Рис. 1. Малі промислові підприємства України, 2005 р.

областей¹⁾), а також високою долею підприємств машинобудування, спеціалізація яких зводиться головним чином до ремонту і переоснащення існуючого обладнання крупних заводів і комбінатів. Малі підприємства цих регіонів визначаються низькою технологічністю і недостатньою активізацією ринкових механізмів розвитку. Вони мало пов'язані із забезпеченням потреб населення у промислових товарах (тому кореляція із його чисельністю незначна) і здебільшого орієнтовані на обслуговування обмеженого кола промислових споживачів. Ці підприємства часто складають разом з крупними компаніями єдиний функціонуючий комплекс, що значно обмежує конкурентоздатність їх продукції на загальнодержавному і міжнародному рівнях [1].

Аналогічна ситуація складається і в Одеській області, проте основним технологічним процесом у ній виступає функціонування портового господарства і морепромислового комплексу. Навколо цих галузей в області виникла значна кількість дрібних виробництв, що пов'язані із ремонтом та наладкою обладнання (частка машинобудування складає 23% від загальної кількості малих підприємств області), а також із переробкою морепродуктів (частка підприємств харчової промисловості складає відповідно 16%). За роки радянської влади область втратила ті темпи розвитку, які спостерігались в кінці XIX – на початку XX ст. із створенням вільної економічної зони Порто-Франко. Розвиток дрібнотоварного виробництва підпорядковується на Одещині інтересам крупних підприємств, що значно обмежує ринкові ініціативи і призводить до скорочення підприємницької активності.

Отже, Київська, Харківська і Львівська області характеризуються підвищеною сприйнятливістю до формування модульних промислових підприємств, що розвиваються завдяки агломераційному ефекту території. В перших двох випадках ці тенденції яскраво простежуються на відповідній моделі поля потенціалу (рис. 2). В дослідження були включені всі міські населені пункти

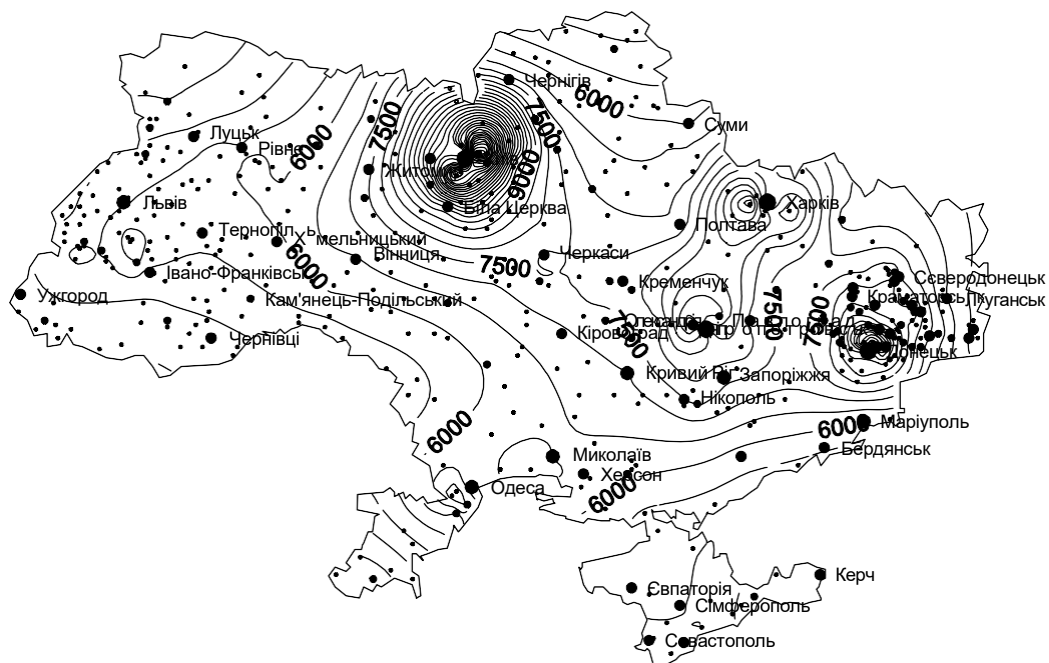

Рис. 2. Поле потенціалу малих промислових підприємств України, 2005 р.

¹ Ця спеціалізація пов'язана із зосередженням підприємств, що експортують метали за кордон

нашої держави, обласного підпорядкування (176 одиниць). Для побудови поля потенціалу було використано формулу гравітаційної моделі, вперше запропоновану Джоном Стюартом, 1958 р. та доповнену і розвинену в працях вітчизняних науковців (Ю.В. Медведкова, О.А. Євтеєва, С.А. Ковальова).

Лідуюче положення Київської агломерації доповнюється сприятливим впливом столичних функцій, які формують навколо міста висококомунікативне середовище, сприяють поширенню інновацій і міжнародних зв'язків, зростанню обсягів споживання та підприємницької ініціатив. Розвиток малого наукоємного підприємництва стає пріоритетним для столиці з огляду на реалізацію довгоочікуваного проекту створення технополісу. В його межах, згідно із концепцією розвитку Києва до 2020 р., планується здійснити інженерну та інфраструктурну підготовку території (окремих ділянок Вишгородського, Васильківського, Фастівського районів) для подальшого залучення підприємницького капіталу і формування наукоємних модульних виробництв. Харківська агломерація, завдяки наукоємним технологіям та поширенню інновацій, визначається пріоритетністю розвитку малих підприємств машинобудівного профілю. В радянські часи навколо її ядра сформувався цілий комплекс доповнюючих та обслуговуючих виробництв (в мм. Дергачі, Люботин, Мерефа, Валки, Чугуїв, Ізюм та ін.), а також винесених за межі міста філіалів центральних заводів і фабрик, які мали тісні виробничі, технологічні і коопераційні зв'язки. Наразі, на місці цих філіалів виникають малі і середні підприємства, що ефективно використовують переваги агломераційного ефекту центрального ядра.

Донецько-Макіївська та Дніпропетровсько-Дніпродзержинська агломерації також характеризуються підвищеним потенціалом розвитку малих підприємств, їх чисельність за 5 років зросла в середньому на 40%. Однак, їх трансформація у модульні виробництва обмежуються через викладені вище структурні галузеві диспропорції. Проте, потенціал зазначених агломерацій чітко простежується на рис. 2, що пов'язано, головним чином, з особливостями скупченої системи розселення та високою урбанізацією території, завдяки яким формується додатковий агломераційний ефект.

Львівська та Одеська агломерації не отримали достатньо високого потенціалу через ряд об'єктивних та суб'єктивних (технічних) причин. До останніх належать обмеженість статистичного наповнення моделі (до якої включені лише міста обласного підпорядкування), а також недоліки математичного апарату, що застосовувався при розрахунках потенціалу (в останньому випадку). До того ж, Львівська агломерація, незважаючи на значну кількість малих підприємств у розрахунку на душу населення, характеризується уповільненими темпами зростання їх чисельності (за останні п'ять років кількість малих підприємств в області зросла на 20%, а у самому Львові – на 24%), а також, як буде показано нижче, низькими показниками випуску і реалізації готової продукції. Однак, завдяки розвитку в середовищі високого рівня комерціалізації та міжнародної активності, що утворилось в результаті широкої транскордонної дифузії ринкових механізмів розвитку, Львівська агломерація в перспективі має отримати підвищені темпи зростання розвитку малого підприємництва, що істотно сприятиме формуванню модульних виробництв у майбутньому.

Подібні тенденції характерні і для Одеської агломерації, однак вони проходять більш стрімкими темпами. Чисельність малих підприємств Одеси та

області зростає за вказаний вище період в середньому на 52-53%. Ці території займають друге місце в Україні серед агломераційних утворень за темпами зростання чисельності малих підприємств після Києва. Цьому сприяє відновлення стабільної роботи морепромислового комплексу на ринкових засадах, зростання комерційного вантажообороту портів Южний, Іллічівськ та ін., а також формування в самій Одесі осередків бізнесової і підприємницької активності. Отже можна стверджувати, що Львівська та Одеська агломерації характеризуються високим динамізмом розвитку малого бізнесу. В них формується ринкове висококонкурентне середовище, яке сприятиме формуванню модульних виробництв за підтримки на цих територіях науково-інноваційної діяльності [3].

Пріоритетність розвитку малих промислових підприємств в межах агломераційних утворень України підтверджується істотними позитивними зрушеннями в структурі видів економічної діяльності. Так, агломераційні утворення характеризуються пріоритетним розвитком малих виробництв машинобудівного, хімічного і нафтохімічного, подекуди металургійного та легкопромислового профілю (табл. 1). Відразу, в агломераціях слід відмітити

Таблиця 1.

Кількість малих промислових підприємств агломерацій України станом на 2005 р.

Промислові агломерації	Всього, од.	з них, %						
		харчова промисловість	легка промисловість	лісова і деревообробна	целюлозно-паперова промисловість	хімічна і нафтохімічна	металургія та металообробка	машинобудування
Київська	7640	7,64	7,13	7,05	25,20	5,43	8,15	22,07
Харківська	2975	10,69	14,79	4,47	12,37	8,57	7,87	26,92
Донецько-Макіївська	1842	н.д.						
Дніпропетровсько-Дніпродзержинська	1678	13,05	6,38	4,53	13,17	10,01	11,20	24,55
Одеська	1474	13,16	10,38	4,14	11,40	10,38	7,26	26,53
Львівська	1997	н.д.						
Україна в цілому	44835	14,26	9,14	8,83	13,49	6,39	6,90	20,99

значне переважання дрібних машинобудівних підприємств, особливо на Харківщині, Одещині та Київщині. Вони отримали значні перспективи розвитку завдяки поширенню науково-інноваційного впливу великих міст, тісним зв'язкам із крупними підприємствами з постачання нової техніки, модернізації і технічного переоснащення, ремонту та інжинірингу. Традиційно високою є частка малих підприємств харчової галузі, лісової і деревообробної промисловості. Проте, їх розвиток в переважній більшості агломераційних утворень значно менший, ніж в середньому по Україні. Це обумовлено наявністю глибоких трансформаційних процесів на зазначених територіях, що вирівнюють галузеві диспропорції перехідного періоду.

Крім цього, Київська агломерація визначається високими показниками розвитку паперової і поліграфічної промисловості (в цьому головну роль відіграють столичні політико-адміністративні функції), Харківська та Дніпропетровсько-Дніпродзержинська – розвитком металургії і металообробки (завдяки відповідній спеціалізації крупного промислового виробництва), хімії і нафтохімії, паперової галузі, Одеська – легкої і нафтохімічної промисловості (за широкого транзиту нафти і нафтопродуктів). Отже, спеціалізація основного виробничого комплексу накладає свій відбиток на відповідних показниках розвитку малих підприємств агломерацій. Вони поки що не є самостійними у виборі профілю діяльності та часто виступають у ролі сателітів (а у східних агломераціях і структурних підрозділів) великих підприємств, компаній, корпорацій та фінансово-промислових груп [2]. Це зумовлює залежність малих підприємств агломерацій від загальної кон'юнктури локальних ринків, від зв'язків із засновниками або постійними споживачами продукції, а також від олігополістичного розподілу ресурсів виробництва.

Проте, на даному етапі становлення ринкових механізмів розвитку, окреслені вище тенденції сприятливо позначаються на фінансово-економічних показниках розвитку малих підприємств (табл. 2). Так, в регіонах, які мають

Таблиця 2.

Основні показники діяльності малих промислових підприємств областей України, в межах яких розвиваються промислові агломерації, 2005 р.

Області України, в межах яких розвиваються промислові агломерації	Кількість підприємств, що мали обсяги реалізації, од.	Обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	Операційні витрати з реалізованої продукції, млн. грн.	Доход (виручка) від реалізації продукції, млн. грн.	Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн. грн.
Київська (без м. Києва)	1428	584,919	613,6	676,5	-32,2
м. Київ	6367	2229,2	н.д.	н.д.	н.д.
Харківська	2490	958,1	987,3	1108,0	3,2
Донецька	3351	934,8	н.д.	н.д.	-130,3
Дніпропетровська	1835	877,1	902,5	1022,3	-10,3
Одеська	1405	513,6	548,8	587,8	-31,5
Львівська	2815	244,2	246,8	н.д.	-3,1
Україна	30882	11772,2	12302,3	13407,9	-615,6

доволі високу залежність профілю малих підприємств від загальної спеціалізації виробництва (Київська, Харківська, Дніпропетровська, частково Одеська області), спостерігається переважання ряду показників цих закладів (обсягів реалізованої продукції, операційних витрат та доходів) над відповідними загальноукраїнськими показниками у розрахунку на 1 підприємство. Завдяки сприятливій дії агломераційного ефекту, їх прибутковість та економічна ефективність функціонування значно підвищуються.

Натомість Донецька та особливо Львівська області визначаються відповідно нижчими відносними показниками ефективності функціонування малих промислових підприємств ніж в середньому по Україні. В першому випадку це пов'язано із переважанням в регіоні специфічних галузей важкої промисловості, які в умовах дрібнотоварного виробництва мають невисоку

рентабельність та абсолютні показники функціонування, в другому – із недостатнім розвитком ринкових механізмів промислової активності, що викликані різними стартовими можливостями Львівської та інших агломерацій. Львів характеризується меншим проявом агломераційного ефекту (ніж містамільйонери України), недостатнім фінансово-кредитним забезпеченням, а також невисокою корпоратизацією малого виробництва, яка стала визначальним фактором для розвитку східних агломерацій в перехідних умовах.

Таким чином, на основі проведених досліджень, можна виділити декілька основних напрямків розвитку малих промислових підприємств агломераційних утворень України на шляху до формування модульного виробництва. Перш за все, виявлена нами тенденція до спеціалізації підприємств на продукції машинобудування потребує закріплення і створення сприятливих умов (пільгове кредитування, субсидування, вирішення земельних проблем) для подальшого розвитку. Особливо це має стосуватися тих малих машинобудівних підприємств, які розробляють і поширюють інновації, сприяють технічному переоснащенню і модернізації існуючих галузей виробничої і невиробничої сфери агломерації. Найбільш ефективно ці механізми будуть діяти в рамках технополісів, технопарків і бізнес-інкубаторів.

По-друге, серед малих підприємств агломерацій має здійснюватись поступовий перехід на ринкові конкурентні механізми розвитку. Виконання цих завдань потребує зменшення рівня корпоратизації і олігополізації малого підприємництва шляхом надання йому можливості самостійно обирати стратегію підприємницької діяльності, шукати партнерів, суміжників і споживачів, виходячи з об'єктивної дії законів ринку [2]. Це дасть можливість наблизити кількість малих підприємств у розрахунку на душу населення до оптимальних показників, значно посилити їх орієнтацію на масового споживача, підвищити рівень конкурентоздатності продукції, а також міжнародну орієнтованість малого бізнесу агломерацій. Також, ринкові важелі розвитку сприятимуть оптимізації структури видів економічної діяльності, зростанню частки сучасних високоприбуткових підприємств, які в умовах агломерації отримують значно більші переваги розвитку чим низькотехнологічні, сировинно- та енергоємні виробництва [1, 5].

По-третє, малі підприємства агломерації потребують формування гнучкого ринку високопрофесійних фахівців, широкого залучення до процесу виробництва інтелектуального і творчого потенціалу працівників. Це стане можливим за умов прозорості ринку праці, забезпечення відповідної підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах країни, надання державних гарантій соціального захисту працівникам малих підприємств, створення для них відповідних високих стандартів праці і проживання [5].

По-четверте, потребують усілякої підтримки тенденції зростання малого підприємництва Львівської та Одеської агломерацій. Їх закріплення має загальнодержавне значення, оскільки сприятиме вирівнюванню соціально-економічного розвитку різних регіонів України. Пріоритетним для малих підприємств агломерацій Донбасу і Придніпров'я є зменшення спеціалізації на низькотехнологічних видах діяльності із відповідним зростанням ринкових важелів розвитку [5]. В Київській та Харківській агломераціях модульні виробництва мають розвиватися в рамках майбутніх технополісів, формування яких повинно створити для цього всі необхідні економічні передумови. Реалізація

зазначених пропозицій є основою для подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

1. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 547 с.
2. Корпорації // Гвардія. – 2006. - № 10. – С. 74-97.
3. Підгрушний В.П. Промисловість і регіональний розвиток України (теорія та практика суспільно-географічного дослідження) // Автореф. дис... доктора географічних наук: 11.00.02 / Інститут географії НАН України. – К., 2007. – 40 с.
4. Узбстер Ф. Теории информационного общества. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
5. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. – Cambridge, Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
6. Harvey Davis Social Justice and the City. – New York, 1996. – 336 p.
7. Jessop B. The future of the capitalist state. – Cambridge: Polity; Maiden, MA, 2002. – 157 p.

The peculiarities of development of small-scale industrial enterprises in Ukraine as an initial factor of creation of modular industries are explored. The economic effect from development of modular industries in industrial agglomerations of Ukraine in the context of post-Fordism concept is substantiated.